Hegedűs Zoltán

DIES IRÆ

Adalékok az ítélet és a harag teológiájához

„Nagy és igen félelmetes az Úrnak a napja.
Ki bírja ki azt!?”
Jóel 2,10–11

„Azt a napot és órát azonban nem tudja senki, az ég angyalai sem,
a Fiú sem, csak az Atya.”
Mt 24,36

„Mikor s a Szent Mihály / Megfújja s a trombitát,
Elé kell állani / Vagy jóra, vagy rosszra.”
Moldvai nagyböjti ének

Mindannyian „fellépünk és lelépünk” a világ színpadán, ahogyan Shakespeare mondja. Csakhogy az „isteni színjáték” végén nem taps lesz, hanem ítélet, mégpedig az utolsó. Azért az utolsó, mert egyrészt az első a Paradicsomból való kiűzetéskor hangzott el, mégpedig az Úr szájából, másrészt azóta számtalan ítélet született már az emberek szájából is. Ezek jogosságát vagy jogtalanságát, igaz vagy hazug voltát, és persze kinek-kinek érdemeit vagy érdemtelenségeit, bűneit ez a bizonyos Utolsó Ítélet hivatott elbírálni, ami szintén az Úr, mint a színjáték „rendezője” által történik, az utolsó szó jogán. Legalábbis a közelmúltig a szélesebb köztudatban is jobbára így hitték, így gondolták. Mostanság viszont még olyan bugyutaságokat is hallhatunk, hogy a túlvilági élet reményét, az ottani büntetés vagy jutalmazás lehetőségét csak a papok találták ki régen, hogy ezzel riogassák illetve kecsegtessék az embereket, ily módon is biztosítván az Egyház – mint egyedüli üdvösségközvetítő – hatalmát. Holott a kereszténységen kívül más hagyományokban is szó van valamilyen világvégét elbeszélő, *eszkatológikus* mítoszról (ógörög *eszkhatosz* = utolsó), pokolbéli büntetésekről és az üdvösség valamilyen helyéről vagy állapotáról. Gondoljunk csak a germán *Ragnarök*re és a *Valhallá*ra, vagy a görög *Hadész*re, *Tartaosz*ra és az *elíziumi mezők*re. Napjainkban egyébként divat különféle világvége-forgatókönyveket felállítani, a nukleáris háborútól az aszteroida-becsapódásig, és „ismeretterjesztő” filmek sokasága mutatja be a legkorszerűbb digitális, virtuális-animációs technikákkal ezek lehetséges lezajlását. Közös

jellemzőjük azonban, hogy materialisztikusak, és bennük említésre sem kerül az emberi számadás, az erkölcsi megítélés, és főleg a természetfölötti. Sőt, szerintük valójában nem is a világ ér véget, hanem csak az ember mint olyan szűnik meg létezni, és például a csótányok, a patkányok, vagy éppen a robotok túlélik és az élet megy tovább…

ki mint él, úgy ítél

Einstein óta gyakran elhangzó közhely, hogy minden relatív, és ha valaki az abszolút igazságról beszél, vagy megmondja mi jó, mi rossz, annak tudálékosan odavágják: *„ne ítélj, hogy ne ítéltess!"* – sokszor nem is tudván, hogy ezek Jézus szavai (Mt 7,1). Pedig ez éppen azoknak szólt, akiknek nem is szálka, de gerenda van a szemében, és nem látják a fától az erdőt. Nem tudják, hogy az is írva van: *„Miért nem ítélitek meg magatok, hogy mi az igazságos?"* (Lk 12,57), és *„Ne látszatra ítéljetek, hanem igazságosan ítéljetek!"* (Jn 7,24). Saját maga megítélésével különösen sok embernek van gondja, a legtöbben mindig csak másokat ítélnek meg, pedig *„az emberek az ítélet napján minden fölösleges szóról számot adnak, amit kiejtenek a szájukon. Szavaid alapján igazulsz meg, és szavaid alapján vonsz magadra ítéletet"* (Mt 12,37). Korunk fecsegéssel, ripacskodással, hazugságokkal és harsánysággal teli világában alig néhányan állhatnak meg egy ilyen mércét alkalmazva! Szent Pál még azt is írja: *„A testi [érzéki (pszükhikosz)] ember nem fogja fel, ami az Isten Szelleméből ered. Balgaságnak tartja, s nem képes megérteni, mert szellemileg kellene megítélnie. Noha a szellemi (pneumatikosz) ember mindent megítél, őt nem ítéli meg senki"* (1Kor 2,14–15). Sőt: *„Nem tudjátok, hogy a szentek ítélkeznek majd a világ fölött? (…) Nem tudjátok, hogy az angyalok fölött is ítélkezünk majd?"* (1Kor 6,2–3). Ez persze csak azokra vonatkozik, akikről Jézus elmondhatja, hogy *„aki az én igémet hallgatja, és hisz annak, aki engem küldött, annak örök élete van, és nem ítéletre jut, hanem átment a halálból az életre"* (Jn 5,24). Fontos kihangsúlyoznunk, hogy Isten ítélete nem valami szeszély, nem egy érzelmektől befolyásolt döntés (*emóció* = kimozdítottság), hanem a kőkemény, abszolút és örök Igazságon, vagyis Önmagán alapul. A görög *krinó* jelentése a 'megítél, törvény előtt felelősségre von' mellett még a 'szétválaszt, különválaszt, megkülönböztet' is, tudniillik az igazat a hamistól, a jót a rossztól, és összefügg a *kriszisz* (megkülönböztetés, döntés, ítélet, fordulópont a betegségben) szóval. Ez utóbbiból eredtek a nemzetközi szóhasználatban elterjedt *krízis, kritika* és *kritérium* szavak. Krízishelyzetben különösen fontos a kritika, aminek alapvető kritériumai vannak! A szétválasztás mozzanata egyébként az Utolsó ítéletnél is megtörténik: *„Elébe gyűlnek mind a nemzetek, ő pedig különválasztja őket egymástól, ahogy a pásztor különválasztja a juhokat a kecskebakoktól. A juhokat jobbjára állítja, a kecskebakokat pedig baljára"* (Mt 25,32–33). A folytatásból kiderül: a király jobbján állók, az igazak az örök életre jutnak, a balján állók pedig az átkozottak, az örök tűzre büntetésül, ahol *„sírás és fogcsikorgatás lesz"* (Mt 13,42). Kemény, de egyenes és világos beszéd.

Sokak számára – bizony még a magukat kereszténynek hívő emberek között is vannak ilyenek – összeegyeztethetetlen, sőt elfogadhatatlan, hogy ha *„az Isten szeretet"* (1Jn 4,8), hogyan képes ugyanez az Isten tüzes haragjával elpusztítani a világot és annyi „ártatlan" embert, s hogyan következhet be az apokalipszis (az ógörög *apokalüpszisz* leleplezést, kinyilatkoztatást, megvilágosítást is jelent), amit a *Jelenések könyve* oly részletesen leír? Csak tovább kell olvasni János apostol levelét: *„Abban teljesedett ki bennünk a szeretet, hogy bizalommal várjuk az ítélet napját, mert ahogyan ő, úgy vagyunk mi is ezen a világon. A szeretetben nincs félelem. A tökéletes szeretet ki-*

zárja a félelmet, mert a félelemnek köze van a büntetéshez. Aki tehát fél, abban nem tökéletes a szeretet." (1Jn 4,17–18) Tehát csak az rettegi az Ítélet napját, akinek van miért és van mitől félnie, mert nem változtatta, nem fordította meg gondolkozása irányát *(metanoia)*, azaz nem „tért meg". Egy magyar nyelvi leleménnyel szólva, csak az *fél*, aki nem *egész*, mert nem *egészség*es, nem *egy* egész és teljes, csak *tört*, töredékes és hiányos.

Számomra éppen egy konszolidált, jólfésült, öltönyös-nyakkendős, vagy negédes-bájos „szupersztár" Jézus képe nem egyeztethető össze a kufárokat a templomból ostorral s nagy haraggal kiverő, fennhangon prédikáló, a képmutató farizeusokat kemény szavakkal „ostorozó" Jézussal. Csak egy példaként, hogy mennyire másabb Jézus-kép élt a középkori szóhasználatban, érdemes idézni a legrégibb fennmaradt evangélium-fordításunkat, a Müncheni-kódexet 1466-ból.[1] „*Ivölt (= üvölt) vala azért Jézsus az templomban tanejtván*" (Jn 7,28). Keresztelő Jánosra vonatkozóan is ezt a kifejezést találjuk: „*Ivöltőnek szava kietlenben*" (Mt 3,3), ahol az „*ivöltő*" annyi, mint kiáltó, szónok. Ez nem egyszerűen a fordítás régiségéből adódik, hanem a görög *krádzó* ige kifejezetten ezt jelenti: kiált, ordít, erőteljes hangot ad.[2] Elgondolhatjuk, hogy abban az időben, amikor nem volt hangosítási technika, mekkora hangerővel – és persze lelkierővel – kellett megszólalnia annak, aki azt akarta, hogy a távolabb állók is hallják őt, illetve hogy „mély álmukból" felébredjenek az emberek. Némely fordítás egyébként ezt helytelenül elkendőzi, megszelídítve és letompítva az eredeti éles értelmet, így: „Jézus a templomban tanítva *ezt felelte*"[3] – ez azért nagy eltérés. Mennyivel árnyaltabb, sokrétűbb, összetettebb, és főleg pontosabb lesz Jézus-képünk a konvencionálishoz képest, ha ilyen részletekre is odafigyelünk! Érdemes megemlíteni még, hogy Jézus a tizenkét tanítvány közül kettőnek, a Zebedeus-fiaknak – Jánosnak és Jakabnak – a *Boanergesz*, azaz a Mennydörgés (vagy Égzengés) fiai nevet adta (Mk 3,17).

Napjaink nyárspolgári, langyos közbeszédében nem szalonképes sem a prófétai dörgedelem (persze sosem volt az), és főleg nem a világot sarkaiból kifordító, eget-földet megrengető tüzes beszéd. A hétköznapi, kiüresedett és langyos szavakat *„a gondolatban fel kell hevíteni"*, ahogy Hamvas írja valahol, és akkor újra éle és élete lesz szavainknak, újra felragyog bennük az eredeti értelem teljessége, a „központi Isten-jelenlét", az órigenészi *centrum præsentia*. János evangélista szerint Jézus – aki *„tűzzel keresztel"* (Mt 3,11) – azonos a *logosszal* (ige, szó, beszéd, tanítás, alapelv), ami már Hérakleitosz (kb. Kr. e. 544–470) töredékeiben is a tűzzel egylényegűnek minősül. Pünkösdkor pedig a Szent Szellem kiáradása *lángnyelvek* formájában történik, heves szélvészhez hasonló zúgás kíséretében (ApCsel 2,3).[4] Érdekes összefüggésre világít rá Mircea Eliade a szanszkrit *tapasz* (meleg, forróság) kifejezéssel kapcsolatban, ami az aszketikus erőfeszítésre is utaló szó: „*Pradzsápati* úgy teremtette a világot, hogy rendkívüli módon »fölforrósította magát« (*Aitaréja-bráhmana* V. 32. 1); voltaképpen egyfajta mágikus izzadással. (…) A »teremtő izzadást« és a hő mágikus fölkeltését az indoeurópaiak is ismerték. (…) „A »hősi« fogalomkör indoeuró-

[1] *A Müncheni Kódex négy evangéliuma*. H. n., 1985, Európa Könyvkiadó, 294. és 19. o.

[2] Dr. Varga Zsigmond J: *Újszövetségi görög–magyar szótár*. Budapest, 1992, Kiadja a Magyar Bibliatanács megbízásából a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 554. hasáb.

[3] Szent István Társulat 1991-es Biblia-kiadása, 1212. o.

[4] A görög nyelvben összefügg a *pneuma* (szellem, szél, fuvallat) és a *pneó* (fúj a szél), csakúgy, mint a magyar szél és szellem szavak.

Albrecht Dürer:
Szent Mihály harca a sárkánnyal (1498)

pai szókészletének több eleme (*furor, ferg, wut, ménosz*) épp azt a »rendkívüli forróságot« és »haragot« fejezi ki, amely – a szakralitás más szintjén – a *hatalom* megtestesülésére jellemző."[5] Itt máris nyilvánvaló, hogy a harag fogalma nem csupán közönséges, hétköznapi értelemben vehető, tehát nem pusztán emberi szinten, hanem sokkal nagyobb távlatba mutató szóként.

A modern, fogyasztói társadalom istenképe egy „fogyasztható", takarékra állított, „jó, ha van, de jobb, ha nincs" fantomképződmény, ami azok számára jött létre, akik nem akarják életüket és gondolkozásukat radikálisan átalakítani és szellemi módon átvilágítani, akiknek elég annyi, hogy „hiszek benne, csak hagyjanak vele békén", és főleg ne kelljen a szent könyvek súlyos mondatai felett töprengve elmélyülni. Ezért kell elkenniük mindent, ami kényelmetlenül hangzik. Mintha az ember akarná a maga képére átformálni Istent, aki csak addig „jó", amíg kegyes és megbocsátó és bájosan mosolyog. Remélhetőleg sokan felismerték már, hogy a konformizmus és a szekularizáció, a „jóléti társadalom" evilági vágyképe sajnos megfertőzte a keresztény közösségeket is. Pedig a langyosat kiköpi az Úr (Jel 3,16)! A csalódottak és kiábrándultak számára a *„New Age"* világa persze azonnali gyorssegélyként a *szurrogátum*ok (pótlékok) bőséges tárházát kínálja. Mindeközben a világban látható mérhetetlenül sok szenvedés gyógyulásért és megszabadulásért kiált, a mérhetetlenül sok igazságtalanságot az Igazság győzelme kell, hogy kövesse végre, a tömérdek „meg nem bánt bűnt" pedig a jogos büntetés. A katolikus liturgiában elhangzik: a *„gondolattal, szóval, cselekedettel és mulasztással"* elkövetett bűnöket mind meg kell bánni! Sokan nem is tudják, hogy mulasztásuk is bűn, és amikor például azt mondják: „Hiszen én nem csináltam semmit!" – akkor valójában maguk fölött mondanak ítéletet. Az öntudatlanul elkövetett bűnöket még az evilági törvénykezés is bünteti, mondván: *„A törvény nem tudása nem mentesít a törvény alól"*. Menynyivel inkább ilyen lesz az Igaz Bíró – aki a Lét Ura – ítélete! *Sirák fiának könyve* figyelmeztet:

[5] Mircea Eliade: *A jóga. Halhatatlanság és szabadság.* Budapest, 1996, Európa, 136–137. o. Horváth Z. Zoltán fordítása. – A „mágikus izzadással" kapcsolatban eszünkbe juthat a Gecsemáné kertben virrasztó Jézus szenvedése is, amikor vért izzad (Lk 22,44). Ehhez hasonló jelenséget egyébként az orvostudomány is ismer, a *hæmorrhagia* egyik ritka fajtájaként, ami különösen nagy megterhelés, feszültség és felfokozott állapot esetén alakulhat ki. A „hős" szó kapcsán pedig érdemes megemlíteni a hő és hőség szavainkkal való lehetséges kapcsolatát, amit a Történeti-etimológiai szótárunk (1970) sem tart kizártnak. A Czuczor–Fogarasi szótár (1862) szerint a hős: *„Eredetileg annyi, mint hővel bíró, tüzes, heves. Szokottabb értelemben fiatal férfi, kiben ti. természeténél fogva sok a tűz, élénkség; (…) vitéz, dalia"*.

Krisztus második eljövetelekor, Isten Igéjeként (1320)

„Igaz, hogy irgalmas, de ha kell, haragszik, és a bűnös ellen fordul indulata. Halogatás nélkül térj hát az Úrhoz, megtérésed napját ne halaszd későbbre, mert az Úr haragja váratlanul kitör, és elragad az ítélet napján." (Sirák 5,6–7) Csak a Káldi-féle Neovulgáta-fordításban találtam ezt a kifejezést: *„a Magasságbeli hosszantűrő megtorló"* (Sirák 5,4). És ami a legrosszabb hír a materialistáknak és a Lét szellemi alapját tagadóknak, hogy *„aki a Szent Szellem ellen szól, annak sem ezen, sem a másvilágon meg nem bocsáttatik"* (Mt 12,32), hiszen ezzel végképp saját magukra mondanak halálos ítéletet.

Habár kortársaink többségének nehéz elfogadni, hogy Isten nemcsak szerető, de haragvó, tüzes és pusztító is lehet, nagyon tanulságos megtapasztalni, hogy számos kultúrában és vallásban viszont találunk kifejezetten ilyen istenalakokat. A hindú Siva védikus elődje Rudra, a vihart, tombolást, dühöt megszemélyesítő istenség, nevének jelentése Ordító vagy Üvöltő. Említhetjük a görögrómai Arész/Mars isten harci üvöltését is. Japánban Szuszanoo a vihar istene, vele rokon Raidzsin (vagy Rai-den-sama), a mennydörgés istene, aki a vihar örvényében forgatja dobjait. A skandináv Ódin (germán megfelelője Woden vagy Wotan), aki a háború, a halál, de a költészet istene is, alapvetően haragvó arculatú. Poszeidónról pedig idézzük Hamvas Béla esszéjét: *„Mindig van abban valami szánalmas, ha valaki egy istenségre azt mondja, hogy: nem lényeges. Szánalmas? Miért? Mert abban az emberben valami lényeges nincs meg. Lehet-e szánalmasabb az, akiből a tisztelet a torzonborz Poseidón haragja, játéka, mérge, kacagása iránt hiányzik?"*[6]

Egy érdekes párhuzam még ide kívánkozik. A hindú hagyomány szerint Visnu tizedik, utolsó *avatárája* (alászállása, átváltozása) Kalki lesz, aki a *kali-juga* végén, a jelenlegi világ megszűnésekor *fehér lovon, lángoló karddal a kezében* jön el, hogy megbüntesse a gonoszokat és megjutalmazza a jókat. A *Jelenések könyvé*ben pedig ezt olvashatjuk: „És láttam a megnyílt eget: íme, egy *fehér ló*, és aki rajta ül, annak neve Hű és Igaz, mert igazságosan *ítél* és harcol. A szeme pedig olyan, mint a *tűz lángja* (…) a neve: Isten Igéje. (…) Szájából kétélű *kard* nyúlt ki, hogy azzal verje meg a nemzeteket [pogányokat]." (Jel 19,11–15)

ÉNEK AZ UTOLSÓ ÍTÉLETRŐL

A *Dies iræ* jelentése latinul a Harag napja, és a katolikus keresztény hagyományban a gyászmise egyik éneke. A gyászmisét a kezdő szaváról *requiem*nek is nevezik (*Requiem æternam dona eis, Domine* = Örök nyugodalmat adj, Uram), és ezen a néven vált közismertté a gyászmise tételeinek *(Introitus, Kyrie, Dies iræ, Offertorium, Sanctus, Agnus, Communio, Libera)* oratórium jellegű feldolgozása is, aminek szabályait Szent V. Pius pápa határozta meg 1570-ben. A *Dies iræ* műfaji kialakulását egyes kutatók a gyászmise végén elhangzó *Libera* úgynevezett *versus*aira, azaz zsoltárverseire vezetik vissza. Az is kezdő soráról

[6] Hamvas Béla: *A láthatatlan történet*. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó, 54. o.

kapta nevét: *Libera me, Domine de morte æterna*, azaz 'Szabadíts meg Uram az örök haláltól'.

A Harag napjáról, vagyis az Utolsó ítéletről szóló tétel szövege *„mai formájában 19 háromsoros, nyolcszótagú, 3 soronként azonos rímű versszakból áll. Eredetileg valószínűleg 17 versszaka volt, s Advent 1. vasárnapján énekelték a Lk 21,25–33 evangéliuma előtt. A ferences és domonkos liturgikus könyvek révén terjedt el. A II. vatikáni zsinatig a temetési misékben és november 2-án kötelező volt. Szerzője F. Ermini szerint (1928) Celanói Tamás, de előtte Nagy Szt. Gergelynek, Szt. Bonaventurának, Aquinói Szt. Tamásnak is tulajdonították. A szöveg legkorábbi töredéke a 13. sz. elejéről, első nyomtatott változata 1493-ból való."*[7] E szöveghez gregorián dallam is kapcsolódik. Később a református és evangélikus énekeskönyvekbe is bekerült, ez utóbbiba más dallammal.

Bizonyosra vehető, hogy Celanói Tamás (kb. 1190–1260) szövegét *Szofoniás könyvének* sorai ihlették, melynek latin nyelvű fordításában szó szerint megtalálható a vers kezdő sora. Szofoniás a tizenkét kispróféta egyike, és Jósiás király (Kr. e. 639–609) idejében tevékenykedett Júdában. *„Az a nap a haragnak a napja, a szorongatásnak és a gyötrelemnek a napja, a pusztításnak és a fosztogatásnak a napja, a sötétségnek és a homálynak a napja, a felhőknek és a komor fellegeknek a napja. Olyan nap, amelyen harsog a kürt és felhangzik a csatakiáltás a megerősített városok és a magas bástyák ellen. Veszedelmet hozok az emberekre, botorkálnak majd, mint a vakok (mert vétkeztek az Úr ellen). Vérük kiloccsan, mintha por volna, holttestük, mintha szemét. Ezüstjük, aranyuk nem mentheti meg őket. Az Úr haragjának napján, féltékenysége tüzében elpusztul az egész föld, mert megsemmisíti, kiirtja a föld minden lakóját. Szállj magadba, térj magadba, ó, szeretetre méltatlan nemzet! Mielőtt elűznének benneteket, s eltűnnétek, mint a pelyva; mielőtt rátok zúdulna az Úr izzó haragja (mielőtt elérkezne hozzátok az Úr haragjának napja): keressétek az Urat, ti, szegényei a földnek, akik teljesítitek parancsait. Keressétek az igazságot, keressétek az alázatot, talán menedéket találtok az Úr haragjának napján."* (Szof 1,15–18. és 2,1–3)

Kalki (kortárs folklorisztikus ábrázolás, India, Orissa állam)

A teológia mellett az irodalomtörténet és a zenetörténet számára is közismert, sőt majdnem közhelyes a *Dies iræ* témája, még középiskolai irodalom és ének-zene tankönyvekbe is belekerült. Emiatt sajnos a legtöbb esetben nem a megfelelő mélységben és nem a kellő komolysággal tárgyalják. Amit sokszor emlegetnek, az – mint a sokat használt kés – élét veszti.

[7] http://lexikon.katolikus.hu/D/Dies%20irae.html. (Utoljára megtekintve: 2015. május 3.)

Az irodalmi „kanonizáció" egyébként is hajlamos bemerevíteni, sőt beszűkíteni az értelmezési lehetőségek körét, lekorlátozva az igazi szellemi távlatokat. A *Dies iræ* magyar fordításai közül Babits Mihályé és Sík Sándoré a legelterjedtebb. Megtaláljuk Kájoni János (1629–1687) *Cantionale Catholicum*jában is,[8] a 19. század első felében pedig az *Aurora. Hazai almanach* egy-egy számában jelent meg 1822-ben Makáry György, 1828-ban Helmeczy Mihály fordításverziója, és egy további változat is ismeretes Pázmándi Horváth Endre (1778–1839) katolikus pap és költő tollából. Alaksza Ambrus parafrázisa 1934-ben jelent meg a *Nyugat*ban, az első sora így hangzik: „Fakanál, só és favilla", ahol a „poén" az eredeti vers második sorvégi szavára, a latin *favillá*ra épül. A verset ítélje meg a kedves olvasó![9]

A *Dies iræ* dallamáról is álljon itt néhány zenetörténeti gondolat: *„Bizonyára hallatlan népszerűségének és elterjedtségének köszönhető, hogy a Dies iræ három másik sequentiával együtt elkerülte a betiltást a tridenti zsinat (1543–63) időszakában, akkor, mikor a reformáció kihívásaira válaszolva a katolikus egyház szigorúan szabályozta a templomaiban felhangzó zenéket. (…) A zenetörténet folyamán a Dies iræ dallama eggyé vált a halál zenei megjelenítésével. Szövegét (W. A. Mozarttól Verdin át Ligeti Györgyig a requiemekben) és dallamát (Antoine Brumeltől Dohnányi Ernőig) az elmúlt századokban számos zeneszerző felhasználta, sok esetben pedig csupán címkeként szolgált a kompozíciók elején, a hozzá társuló dallam és szöveg nélkül."*[10] E dallam megjelenik még Palestrina, Vittoria, Cherubini, Berlioz, Liszt műveiben, és legalább harminc szerzőt említhetnénk, akiket vagy e dallam, vagy a szövege megihletett. Maga a gregorián dallam szép, mint az igazság, de az igazság nemcsak szép, hanem megrendítő is. Talán a 20. századnak kellett eljönnie, hogy ez transzparens módon kifejeződjön zeneileg, ami számomra leginkább Arvo Pärt *Miserere* (1989) című művében teljesül, ahol a *Dies iræ* egy zsoltárénekbe ékelődve hangzik fel, más dallammal. Ellenpéldaként hozom fel Karl Jenkins 2005-ben megjelent *Requiem*jét, ami első hallásra tetszetős, lendületes, izgalmas, már-már „slágergyanús" zene, de éppen a témához illő megrendítő komolyság és komorság hiányzik belőle. Nem is véletlen, hiszen a szerző elsősorban a jazz és rock felől közelít a klasszikus zenéhez.

Nem áll szándékomban a vers teljes szövegét elemezni, főleg nem irodalmi értelemben, csupán néhány olyan mozzanatot szeretnék kiemelni – elsősorban spirituális szempontból – ami a fordításokban elsikkad.

1. Dies iræ! dies illa
Solvet sæclum in favilla:
Teste David cum Sibylla![11]

A himnikus hangvételű költemény kezdő versszaka rendkívüli tömörséggel foglalja magában az egész téma lényegét, legfőbb mondanivalóját.

[8] *„…édes Hazámnak akartam szolgálni…" Kájoni János: Cantionale Catholicum. Petrás Incze János: Tudósítások*. Összeállította Domokos Pál Péter. Budapest, 1979, Szent István Társulat, 1140–1144. o. (769–770. sz. ének, kottával). – Moldvában máig fennmaradt egy halotti virrasztó ének, aminek szövege Kájoni fordításával rokon, talán onnan folklórizálódott. Lásd *Magyar Népzenei Antológia*. Digitális összkiadás. H. é. n., FolkEurópa Kiadó. A CD-n „MNA7_04_26" jelzettel.

[9] http://epa.oszk.hu/00000/00022/00582/18205.htm. (Utoljára megtekintve: 2015. május 3.)

[10] Dr. Kovács Ilona: Haláltáncok a zenében. http://www.parlando.hu/2012/2012-1/2012-1-10.htm. (Utoljára megtekintve: 2015. május 3.)

[11] A teljes szöveg, több magyar fordítással megtalálható a Wikipédián: http://hu.wikipedia.org/wiki/Dies_irae. (Utoljára megtekintve: 2015. május 3.)

A szókezdő hangok összecsengésén alapuló alliterációk vagy betűrímek olyan egységben állnak itt a végrímekkel, ahogyan az Utolsó ítéletnél is egy személyben jelenik meg *„a kezdet és a vég"* (Jel 22,13). A *dies* (nap, határnap) kétszer is, hangsúlyozottan szerepel, ami sajnos több fordításban elsikkad. Ez a határidő, türelmi idő leteltét jelzi, miután *„nem lesz több haladék"* (Jel 10,6).[12] Később még háromszor előfordul, a 9, 11, és 18. versszakban, mint a pusztítás napja, a számadás napja és a könnyek napja. A *favilla* jelentése inkább parázs, izzó hamu, de a szerző valószínűleg a rím miatt választotta ezt a szót az *ignis* helyett – ami a 14. versszakban szerepel is, rímként –, így értelmileg fordíthatjuk tűznek is. A *sæclum* viszont egyáltalán nem világot jelent, ahogyan mindenki fordítja, hanem korszak, korszellem, század, vagy hosszú időszak, nemzedék, emberöltő a jelentése. A *solvo* teljesebb jelentése sem jön át a fordításokban, a szótárban ezeket találjuk: felold, megold, megolvaszt, lebont, igát levesz, megszabadít a tehertől, feloldoz, abbahagy, megszüntet, sőt megmagyaráz, megfejt. Mert nem a világnak – hiszen mi is az? – lesz vége, hanem a káprázat, az illúziók, a hamis korszellem, a varázslat szűnik meg, amit Isten Igéje, a *logosz* tüze olvaszt meg és oszlat el. A 13. versszakban az *absolvo* (felold, felment, megszabadít) alak is előfordul, ami kapcsolatos az *absolutus*, *absolutio* szavakkal, melyek a befejezettség teljes és tökéletes állapotára utalnak.

A szakasz végén két név is szerepel: *„A vers egyszerre hivatkozik az ószövetségi Dávid és Apolló isten jós-papnőinek tekintélyére, akiknek az ókorban több görög és héber nyelvű jövendölést, többek közt az utolsó időkről szólóakat tulajdonítottak: Dávid és Szibilla nevének együttes feltűnése azt példázza, hogy a középkori kereszténység meghatározott válogatási elvek szerint a görög és római antikvitás szimbolikus neveit is igyekezett bekapcsolni bibliai alapozottságú kánonjába."*[13] A tanulság kedvéért megemlítem, hogy a református *Énekeskönyv*ben szereplő fordításban Szibülla nevét lecserélték, „reformálták" Szent Pálra, holott az eredeti név jelképesen az egész antik „pogány" örökség értékeire is utal.

4. Mors stupebit, et natura,
Cum resurget creatura,
Iudicanti responsura.

A *stupeo* csak átvitt értelemben 'álmélkodik, meghökken', alapjelentése mozdulatlan, zsibbadt, merev, és összefügg a *stupidus* azaz ostoba, oktalan, buta, kába szóval. A *mors*, vagyis a halál itt úgy jelenik meg, mint egy személy, de ez csak akkor meglepő, ha nem tudjuk, hogy a halál istennőjét is jelentette. Krisztus halállal győzte le a halált, ami így meghalt, azaz mozdulatlanná, hatástalanná vált, csakúgy, mint a halandó-romlandó természet, a *natura*. A teremtmény *(creatura)* viszont feltámad (*resurgo* = ismét felkel, újra fölemelkedik), hogy megfeleljen, válaszoljon *(respondeo)* a Bírónak *(iudex)*, aki a Teremtő *(creator)*, ezért hozzá és neki tartozik. Az ítélő Bíró illetve az ítélet még ötször szerepel a szövegben. Egyébként az ősi halottas könyvekben is olvashatunk olyat, hogy a halottnak kérdésekre kell válaszolnia a túlvilágon.

8. Rex tremendæ maiestatis,
Qui salvandos salvas gratis,
Salva me, fons pietatis.

[12] Károly Gáspár régebbi fordítása, az *„idő többé nem lészen"*, sok félreértésre, tévedésre adott okot. Nem *„az* idő" szűnik meg, ahogyan Barth is – a határozott névelő (önkényes) betoldásával – filozófiailag érti. A részleteket lásd Dr. Varga Zsigmond J: i. m. 1021. hasáb.

[13] Gintli Tibor – Schein Gábor: *Az irodalom rövid története*. Pécs, 2003, Jelenkor Kiadó.

A Bíró egyben király *(rex)* is, mégpedig fenséges és méltóságos nagyság *(maiestas)*, ugyanakkor a hétköznapi elgondolás számára rémítő, rettentő és iszonyú *(tremendus)*,[14] akinek láttán remegnek, reszketnek *(tremo)* az ítélet alá kerülők. A latin ezzel a szóval fejezi ki a földrengést is: *tremor terræ*. Mindemellett jellemző rá mindaz, amit a *pietas* szó kifejez: szülői szeretet, odaadás, jóság, szelídség, kegyelem és könyörületesség, méltányosság és igazságosság. Ennek forrása *(fons)* az, ami gyógyít, megment és megvált *(salvo)*. Ezzel kapcsolatos a *salus*, az egészség, jólét, üdv is. Eszünkbe juthat még az örök élet vizének kútforrása (Jn 4,14 és Jel 21,6).

EMBERI HARAG – ISTEN HARAGJA

A legkorábbi latin betűs, teljesen magyar nyelvű szövegemlékünk a *Halotti beszéd és könyörgés*, ami a Pray-kódexben található, s keletkezése 1192 és 1195 közé tehető. A harag szavunk már ebben megtalálható: *„Haraguvék Isten, és veté őt [Ádámot] ez munkás világba"*. Az eddigiekből kiderülhetett, hogy amit Isten haragjának (*orgé theou* illetve *ira deorum*) nevezünk, az véletlenül sem azonos az emberi haraggal, ami a hét főbűn egyikeként mindenképpen elítélendő. Ez egy önuralmat nélkülöző, érzelmi kitörés, ami ellenséges és ártó mérgekkel szennyezett, hiszen aki haragos, az *mérges* is.

A Czuczor–Fogarasi szótár szerint a harag: *„Jelent indulatot, melyre gerjedünk, midőn valódi vagy képzelt bántalommal illetett valaki bennünket, s melynél fogva a megbántásért boszút állani kivánunk. Haragra indulni, gerjedni, gyúladni. (…) Haragot kérlelni, engesztelni, csillapítani. Nagy, hirtelen harag. Dühöngő, veszett harag. (…) Isten haragja, am. mennyköütés, égdörgés."*[15] Érdemes ugyanonnan idéznünk azt is, miből ered ez a szavunk: *„HAR, elvont gyök, és eredetileg hangutánzó, s jelent erősebb, a fogak között rezegtetett hangot, és általán valamely horzsolást, mely ennél fogva hasonló hangot adó lelketlen tárgyakra is átvitetik. Azonban az r benne lényeges hang levén, ennek többi jelentéseiben is osztozik. Ebből eredtek a hangra vitetve:* harsog, harsány, haris, harkály, harang *közvetlen hangutánzók. Megvan továbbá oly szókban, melyek működése némileg a fogak öszveszoritásával, erőködéssel párosul, s az indulat erős kitörését jellemzetesen ábrázolja. Ide tartoznak ezen származékok:* harag, harcz, haramia, harap, harcsa." A hangutánzók közül még a *hörög, horkan* szavakat is hozzátehetjük.

A Margalits-féle régi közmondásgyűjteményünkben is találunk néhány tanulságos szólást, ami segít pontosabb képet alkotnunk a harag fogalmáról.[16] *„Hirtelenség, harag, semmi jót nem farag. Harag rossz tanácsadó. Kevélység a harag első oka. Nincs harag asszonyok haragja felett. Haragos, ha magához tér, magára haragszik. Tüzes, mint a harag. Okos harag néha az erőnek éle."* Ez a legutóbbi igen különös, szokatlan módon mintha egy pozitív harag lehetőségét is kilátásba helyezné az ember számára, olyasmiét, ami az aggódó figyelmeztetés velejárója, vagy amilyen talán József Attiláé is: *„Érted haragszom, nem ellened!"*

Végül lássuk, milyen ismertetőjegyekkel látták el a régi allegorikus ábrázolásokon a harag jelképes figuráját: *„Fiatal nő, pirospozsgás*

[14] A *mysterium tremendum* kifejezésről bővebben ír Rudolf Otto (1869–1937) német teológus 1917-ben megjelent főművének (*A szent. Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz*. Budapest, 1997, Osiris Kiadó) negyedik fejezetében.

[15] Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára*. CD-Rom. H. n., 2003, Arcanum. Továbbá http://mek.oszk.hu/05800/05887. (Utoljára megtekintve: 2015. május 3.)

testszínnel. (…) Azért festjük a haragot fiatalnak, mert mint Arisztotelész írja a Retorika 2. könyvében, a fiatalok lobbanékony természetűek, és könnyen gyulladnak haragra. Készek engedni a dühösség ösztönzésének, amely többnyire teljesen úrrá lesz rajtuk. Ennek oka az, hogy törekvő természetűek lévén nem tűrik a lenézést, és keserűen fájlalják, ha úgy érzik, hogy gyalázat esett rajtuk. (…) A meztelen kard azt jelenti, hogy a harag könnyen kap a vashoz, és gyorsan nyit utat a boszszúállásnak. Az égő fáklya a haragvó ember szíve, amely folytonosan tűzben ég és fogyatkozik. Arca duzzadt, mert a harag a vér forrongása okán gyakran elváltoztatja a testet. (…) Statius a Thebais 7. könyvében Mars trák földön álló házát leírva azt mondja, hogy sok más egyéb mellett ott volt a harag is, s vörösnek állítja őt az alábbi szavakkal: Jő a vak Elvetemültség és a vörös Harag is már. A harag ugyanis a vér mozgásából születik, s folyton bosszúra, mások kárára és halálára törekszik. (…) A rinocérosz olyan állat, amely nehezen dühödik fel, sőt igen hosszú ideig kell őt ehhez bosszantani; ám ha egyszer feldühödött, rettenetesen vaddá válik. (…) Az egyiptomiak, amikor haragot akartak jegyezni, páviánt festettek, mivel ez minden más állatnál lobbanékonyabb természetű. (…) Azért ábrázolják vadnak és habzó szájúnak, mert ha az emberen úrrá lesz a harag, elveszíti az értelem fényét, és mind szavaival, mind tetteivel mások ártalmára törekszik."[17] Szokták még a saját fiait széttépő oroszlánnal, vagy mérget okádó kígyóval is ábrázolni.

Égtájőrző védő istenség egy buddhista templomban (Sanghaj, a szerző felvétele)

Albrecht Dürer 1498-ban készült *Apokalipszis*-sorozatának egyik fametszetén idilli tájat látunk, ahol sokan mondhatják: „Ó, minden rendben van, minden olyan szép!". Hamis béke. Közben az égben – a hétköznapi szem számára láthatatlanul – hatalmas küzdelem, ellenséges erők csatája dúl, míg végül Szent Mihály arkangyal legyőzi a szörnyű sárkányt. Andrej Tarkovszkij orosz filmrendező 1986-ban, nem sokkal a halála előtt, azt nyilatkozta a Csernobilban bekövetkezett atomreaktor-baleset kapcsán, hogy nem az a kérdés, mikor lesz az Apokalipszis, hanem az, hogy meddig tart. A város nevének jelentése ugyanis fekete üröm, és ez számára egyet jelentett a *Jelenések könyvé*-ben szereplő jellel: *„A csillagnak Üröm volt a neve. A vizek egyharmada ürömmé vált, és sok ember meghalt a víztől, mert megkeseredett."* (Jel 8,11)

„A hitetlenek azt mondják: Az óra soha nem jön el.
Mondd: De igen."
(*Korán* 34,3)

[16] Margalits Ede: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások* (1897). Budapest, 1990, Akadémiai Kiadó /Az Akadémiai Kiadó Reprint Sorozata/, 308. o.

[17] Cesare Ripa: *Iconologia*. Budapest, 1997, Balassi Kiadó, 306–308. o. Sajó Tamás fordítása.